

Łukasz ROSIAK*

INTEGRACJA SZTUKI I TECHNIKI NA PRZYKŁADZIE KOŚCIOŁA EWANGELICKO-AUGSBURSKIEGO W IZBICY KUJAWSKIEJ

Autor w niniejszym artykule podejmuje się próby przedstawienia synergicznego połączenia sztuki i techniki, jakie zawarł projektant w walorach architektonicznych prezentowanego obiektu sakralnego. Służy mu do tego celu przykład ponad stuletniego neogotyckiego zabytku – kościoła ewangelicko-augsburskiego w Izbicy Kujawskiej. Powstał on jako założenie protestanckie, składające się z budynku kościoła oraz cmentarza, zlokalizowanego na ogrodzonym terenie przykościelnym. Zaprojektowana przestrzeń sakralna miała zaspokajać duchowe potrzeby części zróżnicowanej kulturowo i etnicznie społeczności Izbicy Kujawskiej, a sam kościół miał być ważnym znaczeniowo punktem na tle struktury urbanistycznej miasta. Z upływem lat, w wyniku różnych zmian historyczno-demograficznych, obiekt stopniowo odchodził w zapomnienie i popadał w ruinę. Obecnie jest zapomnianą zdegradowaną strukturą w tkance miejskiej Izbicy Kujawskiej.

Słowa kluczowe: Izbica Kujawska, kościół ewangelicko-augsburski, inżynier Wnukowski, ochrona zabytku, styl neogotycki

1. WPROWADZENIE

Kościół to obiekty budowlane, które są nie tylko symbolem, ale także budynkami integrującymi w formie architektonicznej najważniejsze cechy danego stylu, elementy sztuki i techniki. Budynki te opowiadają o historii lokalnych społeczności, o kulturze danego regionu. Podobnie jest w omawianym przykładzie architektonicznym pochodzącym z przełomu XIX i XX w. – Kościele Ewangelicko-Augsburskim w Izbicy Kujawskiej (gmina Izbica Kujawska, powiat włocławski, województwo kujawsko-pomorskie).

---

* Politechnika Bydgoska im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Bydgoszczy, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Katedra Architektury i Urbanistyki. ORCID: 0000-0001-8823-0430.

W celu obniżenia kosztów związanych z budową projekty kościołów w Prusach realizowano na podstawie typowych rozwiązań narzuconych przez tamtejsze służby królewskie.

Izbica Kujawska (niem. Mühlental – Dolina Młynów) to niewielkie miasto liczące ok. 2500 mieszkańców, położone na Pojezierzu Kujawskim. Ziemie, na których usytuowana jest miejscowość, zamieszkiwane były już kilka tysięcy lat przed naszą erą. Świadczą o tym między innymi, odkryte w 30 latach XX w. grobowce megalityczne z czasów kultury pucharów lejowatych (schyłek IV i początek III tysiąclecia p.n.e.). Pierwsze wzmianki o miasteczku szlacheckim pochodzą z XI w., kiedy to okoliczne ziemie znajdowały się w rękach rodu Awdańców. Izbica Kujawska stała się ważnym ośrodkiem w okresie wczesnego średniowiecza, ponieważ na jej terenie utworzono parafię katolicką. W 1394 r. król Władysław Jagiełło nadał miejscowości prawa magdeburskie. Za panowania Kazimierza Jagiellończyka znaczenie rodu Awdańców znacznie zmalało i Izbica Kujawska została wykupiona przez ród Kretkowskich. Właściciele zarządzający okolicą w XV i XVI w. starali się rozwijać miasto, inwestowano przede wszystkim w rozwój przemysłu. W czasach kontrreformacji władze kościelne zmuszone były przeprowadzić reformę kleru. W tym okresie władzę w mieście przejął ród Latałskich. Kolejny wiek dla Izbicy był krwawy i nieprzychylny: potop szwedzki, plądrowanie, liczne pożary, będące skutkiem działań wojennych, a także rokosz Lubomirskiego i wojny z początków XVIII w. rujnowały miasto, które przechodziło z rąk do rąk. Jeden z kolejnych zarządców miasta – Jan Skarbek, doprowadził w 1754 r. do ponownego otrzymania przez miasto praw miejskich. Zostały one nadane z rąk króla August III Sasa. Nastąpił znaczny wzrost gospodarczy.

Początek ubiegłego wieku dla Izbicy Kujawskiej był okresem wzmożonego rozwoju. Ówczesny właściciel – generał Augustyn Słubicki, który w latach 1821 i 1847, tak jak poprzedni właściciele ziemscy, wspierał osadnictwo niemieckich kolonistów [Dębicki 1992], doprowadził do rozwoju religii protestanckiej i powstania protestanckiej parafii na terenie miasta. W 1903 r. na stanowisko pastora parafii ewangelickiej z siedzibą w Kole, powołany został Richard Paszke, który na pierwszym nabożeństwie dziękczynnym w Izbicy zaraz po objęciu stanowiska wezwał ewangelików do ufundowania kościoła [Kneifel 1937; Kneifel 1970]. Dwa lata później zdecydowano o wzniesieniu kościoła. Działkę o powierzchni ok. 3000 m² pod jego budowę ufundowała pani Nußbeutel z Koziejatów. Wykonanie projektu powierzone zostało – nie jak opisuje to Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Urbanistyki [Dębicki 1992] – architektowi Franciszkowi Tournelle'owi, lecz inżynierowi Wnukowskiemu oraz jego pomocnikowi Z. Lindnerowi [Kosman 1969]. 29 września 1906 r. wbudowano kamień węgielny pod budowę kościoła [Projekt.ckziu.wloclawek 2017a]. Prace budowlane przebiegły szybko, bo już w 1909 r. obiekt wyświęcono i oddano do użytku [Kubiak 2009]. Kościół wybudowany został w stylu neogotyckim. Wnętrza wyposażono w ołtarz, obraz ołtarzowy (kopię obrazu Biermannsa *Wniebowstąpienie Chrystusa – Himmelfahrt Christi*), ambonę, ławki kościelne, gotycką chrzcielnicę wykonaną z kieleckiego marmuru [Kłaczek 2000].

2. DZIEJE IZBICKIEJ PARAFII PROTESTANCKIEJ I JEJ WPLYW NA LOSY KOŚCIOŁA

Parafia protestancka prężnie rozwijała swoją działalność. Przez długi czas Izbica była miejscowością, którą wspólnie zamieszkiwali przedstawiciele trzech wyznań: katolicyzmu (56%), judaizmu (42%) i protestantyzmu (ok. 2%). Wybuch II wojny światowej spowodował diametralną zmianę demograficzną. Liczba ludności uległa spadkowi o połowę. W niedalekim Chełmnie wybudowano obóz koncentracyjny, do którego masowo wywożono Żydów. Pogorszyła się również sytuacja kolonistów niemieckich, którzy w większości wyemigrowali. Gwałtowny spadek liczby wyznawców zmusił zwierzchników Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce do zamknięcia obiektu.

Kościół przez ponad pół wieku popadał w ruinę. Z utworzonych w 1992 r. dla obiektu Karty Ewidencyjnej Zabytków Architektury i Budownictwa [Dębicki 1992] dowiedzieć się można, że obiekt określony został jako nieużytkowany od dłuższego czasu. Również podkreślone zostały postępujące dewastacyjne zniszczenia spowodowane brakiem jakichkolwiek remontów. Między innymi zwrócono uwagę na fakt braku oszklenia w witrażach, zdewastowane wyposażenie, słabe zabezpieczenie chroniące dostęp do wnętrza, złą kondycję więźby dachowej, ubytki w pokryciu dachu, liczne zacieki na stropie we fragmentach popękane i zapadnięte [Dębicki 1992].

W 1992 r. konsystorz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego zdecydował się sprzedać obiekt, który został zakupiony w tym samym roku przez prywatnego inwestora z Włocławka. W akcie notarialnym wpisano „obiekt pokościelny – ruina do rozbiórki”. Nowy właściciel planował rozebrać obiekt i z materiałów po rozbiórce zamierzał wybudować dom i masarnię [Youtube 2010]. Jednakże niebawem po zakupie Wojewódzki Konserwator Zabytków wpisał obiekt na listę zabytków nieruchomych nr 292/A z dnia 14.09.1992 r. [Narodowy Instytut Dziedzictwa 2022; Prusy Zachodnie 2014]¹. Wpis wymusił na inwestorze remont obiektu oraz działania zmierzające do propagowania jego historii.

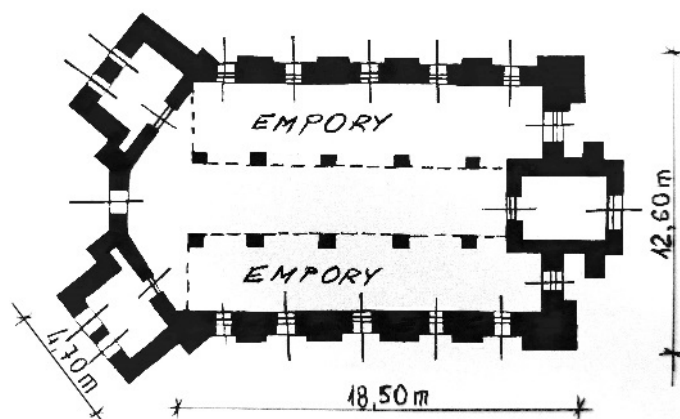
---

¹ Istnieje pewna rozbieżność w materiałach źródłowych dotyczących numeru wpisu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Ze zgromadzonych materiałów źródłowych autora (Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa) punkt 10. Rejestr zabytków wynika, iż numerem wpisu jest nr 292/A z dnia 14.09.1992 r. Natomiast w Rejestrze zabytków województwa kujawsko-pomorskiego (dostęp w dniu 14.05.2022) jest wpis z informacją i numerem: kościół ewangelicki, ul. Narutowicza 4, k. XIX, nr rej. 292/A z 1992-09-14, A/701 z 2006-09-05, brak numeru z 2008-08-01, brak numeru z 2011-09-28.

3. OPIS BUDYNKU KOŚCIOŁA

Budynek usytuowany jest w zachodniej części miasta i stanowi jej dominantę urbanistyczną. Kościół położony jest na wygradzonej działce przy ul. Narutowicza 4, zamkniętej od południa i północy arteriami komunikacyjnymi.

Rzut przedstawia, iż budynek zaprojektowano na planie prostokąta. Jest on jednonawowy, pięcioprzęsłowy (zob. rys. 1).

Rys. 1. Rzut parteru kościoła – wykonano na podstawie Karty Ewidencyjnej Zabytków Architektury i Budownictwa [Dębicki 1992] oraz wizji lokalnej autora [opracowanie własne]

Nawa główna i część ołtarzowa są równej wysokości, kryte dachem dwuspadowym, wykonanym z czerwonej dachówki karpiówki. Część ołtarzowa o szerokości nawy zakończona trójbocznie.

Do boków ścian od północnej strony przylegają dwie przybudówki przykryte dachem pulpitowym. Ściany kościoła są murowane z cegły pełnej na zaprawie wapiennej, ceglane o wątku muru gotyckiego. Opis ten odzwierciedla załączona fotografia (zob. rys. 2).

Rys. 2. Dwie przybudówki w tylnej części kościoła [fot. Ł. Rosiak]

Elewacja frontowa budynku jest nieco szersza od korpusu nawowego, z wyraźnym podziałem na trzy osie. Na głównej osi elewacji frontowej znajduje się wysunięty z lica portal z przedsionkiem wejściowym. Bezpośrednio z przedsionka, bocznym rozejściem komunikacyjnym w formie żelbetowych schodów można przejść na piętro, gdzie znajdują się empory – charakterystyczne dla tego typu architektury. Część środkowa jest zryzalitowana, przechodząca w wysoką trójkondygnacyjną wieżę, z portalem wejściowym z portykiem zwieńczonym wysoką ostrołukową wimpergą, wypełnioną ślepym tynkowanym maswerkkiem. Powyżej znajduje się trójdzielne okno (tzw. tryforium), nad nim zegar. Portal wejściowy opinający dwuoskokowe przypory wyposażony jest w proste dwuskrzydłowe osadzone na węgarkach, drewniane drzwi ramowo-płycinowe. Ten szczegółowy opis elewacji frontowej kościoła zawarty jest na załączonym zdjęciu (zob. rys. 3).

Rys. 3. Widok elewacji frontowej [fot. Ł. Rosiak]

Boczne osie elewacji frontowej ozdobione są ostrołukowymi otworami okiennymi. Powyżej fryzu arkadkowego i gzymsu boczne osie flankowane są dwukondygnacyjnymi wieżyczkami w górnej części, tak samo jak główna wieża osi środkowej, łagodnie przechodzące w oktagonalne ślepe latarnie zwieńczone daszkami namiotowymi, które całkowicie są pokryte tynkiem.

Natomiast detal umiejscowiony na elewacji zachodniej i wschodniej jest analogiczny. Obie elewacje są pięcioosiowe, pięcioprzęsłowe, rozczłonkowane, opięte jednioskowymi szkarpami, na nich w osi blendy, tynkowane zamknięte łukiem

zaostrzonym, ponad którym wypuszczony został daszek ostrołukowy. Otwory okienne prostokątne, ostrołukowe, glifowane. W nich znajdują się ramy okienne krosnowe, w podłuczcu z maswerkiem, poniżej umieszczono profilowany fryz wtopiony w parapet obiegający kościół, pod nim w osi okien znajdują się prostokątne wnęki górą zamknięte opracowaniem ząbkowym. Ściany zwieńczono gzymsem podokapowym jednuskokowym, poniżej tynkowana opaska, pod nią fryz arkadowy trójuskokowy, ceglany oddzielony wałkiem (zob. rys. 4).

Rys. 4. Widok na boczną elewację [fot. Ł. Rosiak]

Wnętrze obiektu jest jednonawowe. Nawa środkowa nakryta jest sklepieniem kolebkowym o łuku zaostrzonym. Wewnątrz kościoła, w jego dolnej partii, zwrócić uwagę można na filary o przekroju kwadratowym podtrzymujące empory. W osi ich przedłużeń, na piętrze, kontynuowano zabieg użycia podpór. W części empor zastosowano słupy wspierające belki podciągów w postaci smukłych, stalowych podpór o okrągłym przekroju. Część ołtarzową doświetla okno o podłuczcu ostrołukowym. Przestrzenie empor doświetlają górne partie okien. Parapety empor wykonano z drewna. W otworach okiennych zlokalizowano maswerkowe, stalowe witraże. Wewnątrz ściany i sklepienia zostały otynkowane. Posadzki na kościele i emporach pozostawiono jako surowe, cementowe [Dębicki 1992].

Obraz wnętrza ujawnia poniższa fotografia – rys. 5.

Rys. 5. Widok wnętrza kościoła wraz z widokiem na empory [fot. A. Kotkowski]

Opisy obrazujące walory architektoniczne kościoła wykazują bezsprzecznie, iż jest on obiektem o wysokiej klasie artystycznej. Licznie występujący, okazały, różnorodny detal architektoniczny świadczy o randze kościoła.

4. DETAL JAKO NOŚNIK ZAPISU SZTUKI I TECHNIKI

W omawianym przykładzie wizja architekta jest ograniczona przez stosowane w tym okresie typowe rozwiązania. Niewątpliwe w każdym budynku, tak i w tym, architekt musi zawrzeć za pomocą dostępnych mu środków wyrazu ślad czasów w jakich przyszło mu tworzyć. Do dyspozycji ma elementy artystyczne (te typowo związane ze sztuką), które są przekazem jego wizji twórczej. Natomiast środki techniczne (inżynierskie) są uprzedmiotowieniem jego idei. Przy pomocy elementów artystycznych twórca pragnie ukazać piękno czasów i decyzji ludzkich, które ostatecznie doprowadzić mają do urzeczywistnienia starań. W końcowym efekcie powstaje forma architektoniczna o zwartej strukturze, zintegrowanej funkcji i konstrukcji oraz detalu architektonicznym, co jest przykładem możliwym do zaobserwowania w budynkach sakralnych z okresu XIX/XX w.

Bezsprzecznie detal architektoniczny staje się nośnikiem pamięci, w której integrując wycinki sztuki i techniki, zapisane zostają wszelkie starania i symbole składające się na całościowy obraz potrzeb ludzkich sprzed lat. W detalu architektonicznym zapisany jest los nie tylko budynku, ale utrwalone są losy i historia konkretnej grupy społecznej.

5. OBECNY WYGLĄD KOŚCIOŁA I POSTĘPUJĄCA DEGRADACJA BUDYNKU

Zbieg wielu zdarzeń – zmian demograficznych oraz bieg historii, doprowadziły omawiany budynek do pozostawienia go na kolejne długie lata bez zainteresowania i odpowiedniej opieki. Kunsztowne, wykonane z cegły pełnej, szlachetne wykończenia ścian, detale wnętrza i zewnątrz, ulegają stopniowemu zniszczeniu, odpadając z wyznaczonych im miejsc. Obecny stan kościoła wymaga interwencji, prac konserwatorskich oraz porządkowych, ponieważ zagraża zdrowiu i życiu osób znajdujących się w jego pobliżu. Paweł Dębicki określił najpilniejsze postulaty konserwatorskie. Stwierdził w nich między innymi konieczność wykonania niezbędnych prac naprawczych, w tym m.in. wykonanie dokumentacji łącznie z inwentaryzacją architektoniczną. Zwraca też uwagę na konieczność zabezpieczenia wnętrza kościoła przy niesprzyjających warunkach atmosferycznych i dalszą dewastacją wyposażenia [Dębicki 1992].

6. PODSUMOWANIE

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na neogotycki element dekoracyjny, jaki zawarł projektant w walorach architektonicznych opisanego obiektu sakralnego. Budowniczy synergicznie połączył elementy plastyczne zaczerpnięte ze sztuki i elementy techniczne typowo inżynierskie. Autor znaczną objętość artykułu poświęcił na wstęp oraz opis miejscowości, a także opis rozwoju parafii protestanckiej. Zabieg ten miał na celu wprowadzić czytelnika w specyfikę tamtych czasów i zapoznać z problemami zróżnicowanej kulturowo i etnicznie społeczności niewielkiej miejscowości. Kolejnym również ważnym elementem artykułu jest ukryty manifest, którym jest prośba o pomoc dla ważnego zabytku, tracącego z roku na rok na estetyce.

Izbica Kujawska jest jednym z nielicznych przykładów polskich miast, w których żyły trzy różnorodne kulturowo i wyznaniowo struktury demograficzne. Fakt ich istnienia w miejscowości może być znamienitym przykładem obrazującym otwartość na drugiego człowieka, świat i kształtowanie postaw wzajemnego szacunku – cechy te są ważne w rozumieniu i tworzeniu architektury. Bezsprzecznie izbicki kościół jest przykładem obiektu o wysokiej klasie artystycznej historii architektury z przełomu XIX i XX wieku. Jednakże, aby zachować ten cenny element o wielkim znaczeniu, zwrócić należy uwagę na ulotność trwałości – jednej z trzech niezbędnych cech odzwierciedlających architektoniczny potencjał. Wedle rzymskiego teoretyka architektury – Witruwiusza, obok trwałości (*firmitas*), ważne są też użyteczność (*utilitas*) i piękno (*venustas*).

Użyteczność, piękno i trwałość. Użyteczność omawianego obiektu w chwili obecnej jest znikoma. Budynek powinien otrzymać nową funkcję, dzięki której

mógłby zostać włączony w poczet użytkowanych i zadbanych obiektów. Piękno niewątpliwie pozostało w bogato zaprezentowanych elementach zdobniczych. Natomiast trwałość jest ulotna. Z biegiem lat budynek ulega różnym formom niszczenia, począwszy od dewastacji poprzez liczne zniszczenia spowodowane czynnikami atmosferycznymi, a skończywszy na degradacji i braku odpowiedniego zabezpieczenia już uszkodzonych fragmentów. Przemija w ten sposób, zapisana jedynie w detalu architektonicznym, dodana wartość dla ludzi i tego miasta. Wartość, która łączy w sobie pozostałość po spuściźnie minionej epoki, pozostawiając ślad obecności współczesnej cywilizacji.

LITERATURA

- Dębicki P., 1992, *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa*.
- Nowicki B. (opr.), 2018, *Parafia ewangelicko-augsburska w Izbicy Kujawskiej (obecnie nieistniejąca)*, http://www.izbica-kujawska.com/informacje/parafia_ewangelicka_historia.php (dostęp: 14.05.2022)
- Kłaczek J., 2000, *Rozwój organizacyjny parafii ewangelickich na Kujawach wschodnich w pierwszej połowie XIX wieku ze szczególnym uwzględnieniem Chodcza i Przedcza*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, t. 14, s. 69-87.
- Kneifel E., 1937, *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden der Kalischer Diözese*, Leipzig.
- Kneifel E., 1970, *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinde in Polen 1555-1939*, München.
- Kosman M., 1969, *Okupacja hitlerowska w Izbicy Kujawskiej*, „Przegląd Zachodni”, nr 3, s. 150-172.
- Kubiak W., 2009, *Parafia i kościół ewangelicki w Izbicy Kujawskiej w latach trzydziestych XX wieku i w okresie okupacji hitlerowskiej w świetle relacji pastora Richarda Kneifla*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, t. 24, s. 59-65.
- 2022, *Rejestr zabytków nieruchomości – województwo kujawsko-pomorskie*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, 30 września 2021, <https://dane.gov.pl/pl/dataset/1130> (dostęp: 14.05.2022).
- Projekt.ckziu.wloclawek, 2017a, *Kościół ewangelicki w Izbicy Kujawskiej*, http://projekt.ckziu.wloclawek.pl/listopad-grudzien_s5.html (dostęp: 14.05.2022)
- Projekt.ckziu.wloclawek, 2017b, *Kościół ewangelicki w Izbicy Kujawskiej*, <http://prusyzachodnie.blogspot.com/2014/08/izbica-kujawska-pokoj-jego.html> (dostęp: 14.05.2022).

INTEGRATION OF ART AND TECHNOLOGY ON THE EXAMPLE OF THE EVANGELICAL-AUGSBURG CHURCH IN IZBICA KUJAWSKA

Summary

In this article, the author will attempt to present the synergistic combination of art and technology that the designer included in the architectural values of the presented sacred building. For this purpose, an example of an over one hundred-year-old neo-Gothic monument will be used – the Evangelical-Augsburg church in Izbica Kujawska. It was created as a Protestant complex, consisting of a church building and a cemetery located in a fenced area adjacent to the church. The designed sacred space was to meet the spiritual needs of a part of the culturally and ethnically diverse community of Izbica Kujawska, and the church itself was to be an important point in terms of meaning in the city's urban structure. Over the years, as a result of various historical and demographic changes, the building gradually fell into oblivion and fell into ruin. Currently, it is a forgotten, degraded structure in the urban tissue of Izbica Kujawska.

Keywords: Izbica Kujawska, Evangelical-Augsburg church, engineer Wnurowski, protection of the monument, neo-Gothic style